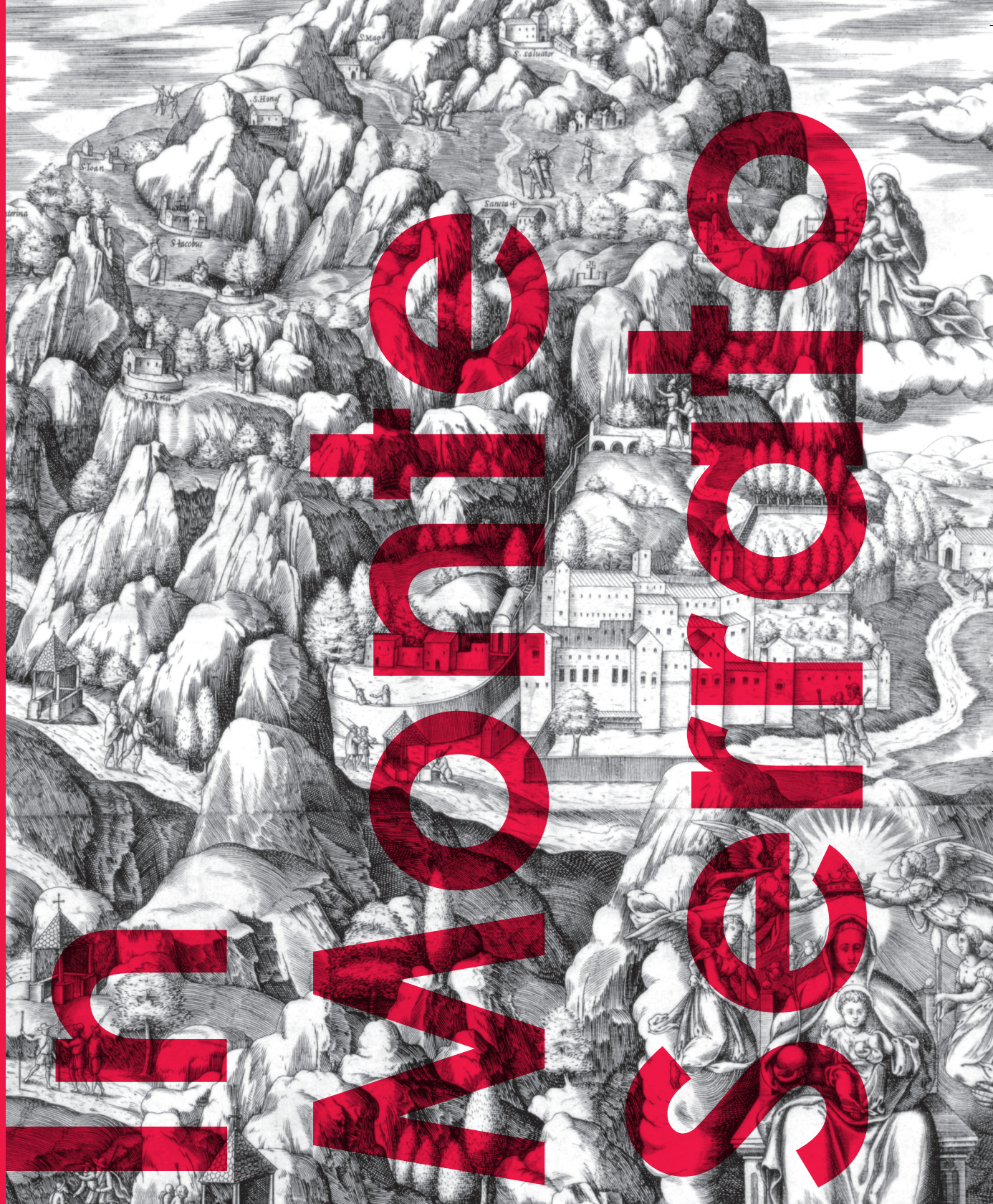

LA PRESÈNCIA HISTÒRICA DE MONTSERRAT A ITÀLIA

MANUEL MANONELLES I TARRAGÓ

MANUEL MANONELLES I TARRAGÓ

IN MONTE SERRATO

LA PRESENCIA HISTÒRICA
DE MONTSERRAT A ITÀLIA

SÈRIE IL·LUSTRADA, 28

Publicacions de l'Abadia de Montserrat

2025

SUMARI

IN MONTE SERRATO. LA PRESENCIA HISTÒRICA DE MONTSERRAT A ITÀLIA, pròleg de Manel Gasch i Hurios, abat de Montserrat	II
INTRODUCCIÓ	13
ROMA I EL VATICÀ	19
Roma	23
Santa Maria de Montserrat	23
Collegiata de la Santíssima Trinitat, Genzano di Roma	32
El Vaticà	34
Lleó XIII, la coronació canònica de 1881 i el capítol de Sant Pere	34
Un obsequi del president del Brasil al Sant Pare	38
Altres presències montserratines a la Ciutat Santa	41
Peregrinacions: de l'Any Sant de 1950 al 800è aniversari de la Confraria de Montserrat el 2023	41
Pontifici Institut de Música Sacra	45
Els gravats romans de Montserrat (segles XVI-XVIII) i el seu extens impacte iconogràfic	46
El naixement d'un referent iconogràfic: els gravats d'Antoine Lafréry	46
L'estampa dels estatuts de 1626	55
El gravat de Charles de La Haye sobre l'obra <i>El miracle de la Mare de Déu de Montserrat</i> de Francesco Rosa	56
Les medalles romanes de Montserrat (segles XVI-XVIII)	61
Medalles devocionals i de confraria: aspectes iconogràfics	62
Medalles contra la pesta	65
SARDENYA, «SA MUNSERRADA» I L'ILLA D'ELBA	67
Sardenya meridional	71
Càller	71
Monserrato	72

Uta	74
Burcei	74
Siurgus Donigala	76
Tratalias	79
Samassi	83
Vilamar	84
Pompu	84
Marrubiu	85
Vallermosa	86
Serramanna	86
Genuri	87
Las Plassas	88
Bari Sardo	88
Girasole	91
Ulassai	92
Sardenya septentrional	93
L'Alguer	93
Sàsser	94
Ittiri	97
Ocier	97
Ulìana	99
Lodè	100
Orosei	101
Sedilo	102
Illa d'Elba	105
Porto Azzurro, santuari de Montserrat	105
Capella del Casale di Monserrato	107
Els <i>goccius</i> o goigs montserratins a Sardenya	108
SICÍLIA	III
Palerm (ciutat)	115
Santa Eulàlia dels Catalans	115
Santa Maria de Montserrat	118
Santa Maria dels Àngels, coneguda com La Gancia	120
Santa Maria la Nova	122
Sant Domènec	123
Oratori de Santa Elena i Sant Constantí, abans Santa Maria de Montserrat o del Palau	124

Santa Anna al Borgo Vecchio	125
Església del Col·legi de Maria al Borgo Vecchio	126
Museu Diocesà de Palerm	128
Palerm (província)	129
Monreale	129
Petràlia Soprana	130
Castelbuono	131
Carini	132
Ciminna i Terrasini	132
Catània (ciutat)	133
Catània (província)	137
Caltagirone	137
Militello in Val di Catania	139
Adrano	141
Bronte	142
Siracusa	143
Messina (ciutat)	146
Messina (província)	148
San Pier Niceto	148
Salice	148
Naso	149
Agrigent (ciutat i província)	150
Agrigent	150
Sciacca	152
Licata	153
Ragusa (província)	154
Comiso	154
Scicli	155
Mòdica	156
Altres	157
Agira	157
Delia	158
Alcamo	159
Castelvetrano	159

ITÀLIA MERIDIONAL	161
Campània	164
Nàpols	164
Piano di Sorrento (Carotto)	171
Avellino	171
Contrada	173
Aversa	174
Càpua	174
Casoria	175
Portici	176
Trevico	177
Basilicata	178
Grumento Nova	178
Sacro Monte de Viggiano	179
Craco	181
Calvello	182
Calàbria	184
Vallelonga	184
Vibo Valentia	187
Reggio de Calàbria	187
Quattromiglia di Rende	188
Gerace	188
Scigliano	188
Pulla	190
Spinazzola	190
Ugento	192
ITÀLIA CENTRAL I SEPTENTRIONAL	193
Els Abruços	196
L'Aquila	196
Emília-Romanya	198
Bolonya	198
Stuffione di Ravarino	198
Nonantola	203
Ravenna	203

Llombardia	205
Milà	205
Bellagio	209
Ligúria	210
Gènova	210
Piemont	211
Acqui Terme	211
Alessandria	213
Novara	214
Vercelli	216
Borgo San Dalmazzo	218
Bardonescha	220
Cantoira	220
ALTRES APORTACIONS	221
La Confraria de Montserrat a Itàlia	223
De Roma a Sardenya passant per la Basilicata i l'Emília-Romanya:	
La Verge de Montserrat i els <i>ceri votivi</i>	228
Visites i presents de grans famílies dels territoris italians a Montserrat	
(segles XVI-XVIII)	233
BIBLIOGRAFIA MONTSERRATINA A ITÀLIA	235
BIBLIOGRAFIA GENERAL	269

PRÒLEG

In Monte Serrato. La presència històrica de Montserrat a Itàlia

La intensa identificació entre la Mare de Déu de Montserrat i Catalunya, de la qual és patrona principal des del 1881, mai no ens ha tancat els ulls a veure que la nostra advocació és universal.

En el santuari, des dels temps del P. Adalbert Franquesa, sagristà major durant decennis, i potser fins i tot abans, s'arxiven les referències als llocs on hi ha una imatge o una devoció a la nostra Mare de Déu. Cal dir que aquesta tasca és a les beceroles i que, tant pel que fa al nombre reportat d'altres santuaris en el món com a la història de cada una de les presències montserratines, la possible investigació és ingent i espera algú que la faci.

És en aquest context que ens alegrem que el Sr. Manuel Manonelles i Tarragó hagi emprès la tasca d'aquesta investigació en un context geogràfic determinat com és Itàlia, un dels llocs fora de Catalunya amb una tradició de veneració de la Mare de Déu de Montserrat més important.

La recollecció d'informació i l'explicació de cada cas marquen un estat de la qüestió del tema que ens enriqueix a nosaltres, com a santuari. La capacitat de portar una devoció més enllà del propi lloc ens fa grans, ens fa créixer, ens fa conscients de la importància d'aquest lloc on Déu, per mitjà de l'abat Oliba, va voler col·locar-nos fa mil anys i que ha marcat des de sempre la missió de la nostra comunitat de monjos benedictins i de la nostra història.

Montserrat respon bé a través de totes les seves advocacions a significar santa Maria com a mare de l'Església catòlica, universal, com a mare de tots. Perquè és Déu qui s'escull els llocs on vol ser, especialment present per la presència de la Mare de Déu. I ho és a Montserrat i estic segur que també en cadascun dels santuaris dels quals es parla en aquest llibre.

L'autor, amb la seva història, ens diu dues coses més que em semblen importants.

En primer lloc, parla de l'amor que tenien a la Mare de Déu de Montserrat tots aquells que en els segles de l'expansió catalanoaragonesa per la Mediterrània no deixaren de portar-la hi. Així s'establiren tots aquests llocs que recordaven la serra, la Mare que hi tenia el tron i la terra d'on venia.

Però potser encara és més bonic pensar que la Itàlia que va acollir la devoció montserratina la va conservar i se la va fer seva, fins avui, molts segles després que hi acabés la presència política de la Corona catalanoaragonesa. La Mare de Déu té aquesta capacitat d'encarnar-se geogràficament en un lloc i d'arribar a ser-hi coneguda pel nom del poble que l'acull. En aquestes advocacions italianes, el nom de Montserrat o alguna varietat s'hi ha conservat algunes vegades i en d'altres potser s'hi ha acabat imposant el nom nou de l'indret que la rep.

En aquest sentit, l'estudi de Manuel Manonelles repassa la geografia italiana i les moltes expressions amb les quals la nostra Moreneta s'hi ha fet present. Des de les més antigues representacions d'imatges a l'arquitectura dedicada, de pintures i estampes, fins a les cròniques d'esdeveniments relacionats amb Montserrat, especialment els esdevinguts al Vaticà. Especialment notable i interessant és la bibliografia del final de l'estudi, una altra prova encara de la popularitat i l'interès entre els editors.

Allò important és que el vincle entre cada un d'aquests llocs i Montserrat és clar i ara, amb aquest llibre, hi ha quedat encara més.

Tot això ens agermana. La nostra confraria, que té més de vuit-cents anys, ha estat sempre l'instrument amb el qual hem volgut mantenir un contacte entre tots els devots de la Mare de Déu de Montserrat. No manca en aquest llibre una crònica de l'audiència amb el Sant Pare Francesc, el 7 d'octubre de 2023, en ocasió d'aquest aniversari de vuit segles, durant la qual el Papa distingí la nostra advocació amb la Rosa d'Or.

Potser el creixement internacional d'aquesta confraria és una mica lent, però en un món cada cop més connectat, més global, segurament arribarà el dia que a través de l'advocació a la Moreneta es vulgui també estar connectats mitjançant aquest instrument. Treballs com aquest ens hi ajuden.

Felicitats i gràcies a l'autor, i que Santa Maria de Montserrat vetlli ara i sempre pels seus fills, que som tots, d'un cap a l'altre de la terra.

+ Manel GASCH I HURIOS
Abat de Montserrat

INTRODUCCIÓ

Una de les facetes més desconegudes de Montserrat és la seva expansió internacional amb centenars de temples, capelles i altars dedicats a la patrona de Catalunya repartits pels cinc continents.

Una devoció que és secular, ja que, en alguns casos, es remunta al segle XIV quan, arran dels primers pelegrinatges a la muntanya de Montserrat o a causa de l'expansió comercial i política de la Corona catalanoaragonesa, es començaren a construir capelles i temples sota la seva advocació a diversos indrets d'Europa i de la Mediterrània.

L'epicentre d'aquesta internacionalització són, sens dubte, les terres italianes, on es localitza més d'un centenar de casos per tota la seva geografia. Una presència fascinant, fins ara mai estudiada al detall i que s'articula a través de diversos eixos.

D'una banda, Roma, la Ciutat Eterna, com a epicentre de la catolicitat, però que també durant segles fou el principal centre cultural i artístic del Vell Continent. Hi trobem l'església i la Via di Monserrato, els orígens de la qual es remunten de nou al segle XIV i a la presència de pelegrins catalans en aquesta ciutat. I és que estudiar el Monserrato de Roma és parlar de devoció i d'art, però també d'història, de poder i de política quant a l'estudi de les dinàmiques de les esglésies nacionals d'aquella ciutat i dels «confronti tra nazioni», que traslladaven prop de la Càtedra de Sant Pere els conflictes dels territoris hispànics durant els convulsos segles XVII i XVIII. És parlar també del paper dels grans tallers romans, de gravats i de medalles, que foren clau per definir els models iconogràfics que facilitaren l'expansió d'aquesta devoció a tots els racons del continent, i també al Nou Món. I és, alhora, parlar de superstició, quan pensem en les medalles de Montserrat produïdes en aquesta ciutat entre els segles XVI i XVIII, algunes de les quals es creia que protegien de la pesta.

D'altra banda, tenim els casos de Sardenya o Sicília, on la presència montseratina és aclaparadora, no sols en quantitat i cobertura territorial, sinó també en

arrelament, i amb una devoció que moltes vegades es manté viva avui de manera particularment intensa, amb processos d'inculturació realment sorprenents.

A Sardenya hem identificat més de vint casos de la presència de Sa Munserrada, començant per l'excepcionalitat de Tratalias, on una excatedral romànica dels segles XII-XIII continua dedicada a la Verge de Montserrat i on anualment se celebra una de les romeries més importants de l'illa en el seu honor. Passant per la catalana l'Alguer o el municipi que li dedica el seu propi nom, Monserrato, així com pel Gremi de Sastres de Sàsser, que manté, des de fa segles, dues capelles en el seu honor i una praxi devocional amb derivades folklóricoetnogràfiques especialment captivadores.

I a l'illa més gran del Mare Nostrum, la magnífica Sicília, hi trobem una trentena llarga de casos en què la «beda Matri du Muntisirratu» senyoreja amb una barreja de devoció, història, art i etnografia també desbordant. Començant per Palerm, on en el depassar dels darrers set segles s'ha arribat a comptabilitzar el rècord de fins a cinc temples i vuit capelles dedicades, amb exemples d'altíssim valor artístic pràcticament desconeguts a casa nostra. O el cas de Siracusa, on una antiga taula de finals del segle XV ens interpel·la per una descripció de la muntanya tan acurada que ens descobreix elements pràcticament ignorats fins ara.

En el cas de la Itàlia meridional, veiem que se segueixen molts dels patrons de Sicília, degut, lògicament, al fet d'haver format part durant molt de temps del mateix regne. I, sense cap dubte, per la continuïtat de la promoció devocional a la Verge de Montserrat que hi va haver en aquests territoris des de la presència o dominació catalanoaragonesa, seguida després per la hispànica. Perquè la profunda presència de Montserrat a Itàlia no es podria explicar, tampoc, sense la important promoció que la Casa d'Àustria feu en els segles XVI al XVIII d'aquesta devoció en tots els territoris sota el seu control, fos a Europa o a Amèrica.

També tenim la Itàlia central i sobretot la septentrional, on trobem altres focus montserratins on la interacció entre fe, mecenatge i circuits culturals i devocionals acaba donant exemples simplement excepcionals, des del punt de vista artístic, com els d'Acqui Terme o de Stuffione di Ravarino. I on també es donen àrees d'alta concentració que encara hem d'acabar d'entendre, com és el cas del Piemont, amb set localitats identificades pel seu territori, també a alta muntanya.

Un element transversal —mereixedor també de ser comentat— sobretot en aquelles devocions més antigues és el de la catalanitat. O, dit d'una altra manera,

la identificació bidireccional que es feia també a Itàlia de la Mare de Déu de Montserrat amb Catalunya, i viceversa. Quelcom que és del tot evident en la denominació de Santa Maria dels Catalans que rep la Verge de Montserrat a Palerm ja a finals del segle XIII; com uns segles després en la capella de la *nazione catalana*, també sota la mateixa advocació, que trobarem a l'església dels dominics de la mateixa ciutat o a la de Santa Maria de la Pietat de l'Alguer. Quelcom que traspuja de nou amb la unificació dels dos hospitals de *cathalans* a Roma que es feu a principis del segle XVI, com no podia ser d'altra manera, sota l'advocació més catalana possible, la de Montserrat.

L'abat Soler feu, el 2002, un estimulants pròleg al catàleg *Els Piranesi de Montserrat* dedicat a l'important col·lecció d'estampes del gravador romà més influent de la història que es conserven a la Biblioteca de Montserrat. Titulat amb un contundent «Romani sumus», hi desplega una reflexió d'alta volada sobre la romanitat de Montserrat. Una romanitat que, si bé es fonamenta en la fidelitat al pontificat, va molt més enllà i s'entén com una civilitat d'aspiració universal, profundament arrelada en l'esperit clàssic i en què les humanitats juguen un rol central en definir la forma de pensar, de ser i de fer. Un text que avui, dues dècades després de ser escrit, interpel·la encara amb més cruesa davant els temps d'incertesa i canvi que vivim.

Doncs bé, fent un paral·lelisme amb l'esmentat pròleg, i en vista de tot allò que ha anat aflorant durant l'elaboració d'aquesta monografia, m'atreveixo a constatar que, en paral·lel al «Romani sumus», també hi podem afegir un «Italici sumus». Perquè si alguna cosa pot demostrar aquest llibre és que Itàlia ha esdevingut, des de fa segles, la segona llar de la Mare de Déu de Montserrat. I no sols pel gran nombre de localitats on és present, sinó també, i especialment, per tots aquells llocs que se l'han fet pròpia; tant que, en alguns casos, avui en dia és part nuclear de la seva pròpia identitat.

Penso en la dotzena de municipis sards que celebren l'equivalent a la seva festa major en honor a la Mare de Déu de Montserrat (o Monserrato o Munsarrada), cantant-li els seus *goccius*, fent grans processons i desplegaments folklòrics de tota mena. Em refereixo també a les importants romeries que se celebren en el seu honor a diversos punts de la Basilicata, o a devocions tan fortes, com és el cas de Vallelonga a Calàbria, que a través de l'emigració ha estat capaç d'exportar-la a llocs tan llunyans com el Canadà o l'Argentina.

Alludeixo igualment al cas romà, en què la projecció de la nostra patrona ha donat nom a una via no menor del centre històric. Quelcom que és particularment significatiu si tenim en compte que a la Via di Monserrato hi tenen també la seu des del segle XVI el Venerabile Collegio Inglese, o Sant Jeroni de la Caritat, aquest darrer, el lloc on començà a despuntar el futur sant Felip Neri, també conegut com l'«apòstol de Roma». Però el fet, a pesar de tot això, que la denominació continuï sent la de Monserrato és prou indicador de la potent projecció que històricament ha tingut en l'augusta Roma.

Finalment, assenyalo també el fet de nou significatiu que unes advocacions montserratines tan arrelades i vives en diversos punts dels territoris italians assolissin la coronació canònica abans que ho fes la imatge primigènia, la catalana. Certament, això fou degut, sobretot, a la pròpia història i evolució de la figura de les coronacions canòniques, però no deixa de ser una nova mostra de l'empelt profund que la Madonna di Monserrato ha assolit en tantes localitats italianes.

Pertoca aquí fer també diversos agraïments. Per començar, a l'abadia de Montserrat i al pare abat pel seu pròleg. Una menció especial a la seva editorial —Publicacions de l'Abadia de Montserrat— i a la seva directora, Núria Mañé, per haver-se embarcat en aquesta aventura. Igualment, a la bibliotecària de Montserrat, Àngels Rius, i al seu equip (Gemma Obradors, David Blasco i Albert Govern) per l'amabilitat i per les facilitats donades.

A la meva família, pel suport i per aquell temps que no els he pogut dedicar mentre caçava morenetes pel món i mirava d'entendre'n la història, però també el seu significat avui.

Als pares Ignasi Fossas, Josep Enric Parellada i Joaquim M. Mayol, tots ells monjos de Montserrat —tot i que un resident a Roma ocupant altes responsabilitats dins de l'orde benedictí—, per les respostes sempre ràpides i atentes. Al P. Ferran Colàs per la complicitat i el suport dels darrers temps, i a Mn. Robert Baró per, entre d'altres coses, l'amabilitat de fer algun encàrrec vinculat a aquest projecte en un viatge seu a Palerm.

Al Dr. Francesc Fontbona i a la Dra. Sílvia Canalda, pels seus coneixements i per la seva generositat en compartir-los.

I a tots aquells que, tan amablement, han respost els meus correus o trucades, i especialment a Mons. Valentí Miserachs; D. Giovanni Pischedda, OSB, monjo bibliotecari de Montecassino; Dr. Vincenzo Mario Piacquadio, arxiver al capítol de

Sant Pere al Vaticà; Dra. Licia Buttà, de la Universitat Rovira Virgili; Dr. Giorgio Fava, Ravarino; Dr. Giacomo Floris, de Lodè; Dra. Cinzia Iacoangeli, del Comune di Genzano di Roma; Dra. Angela Anselmo, de la Biblioteca centrale della Regione siciliana «A. Bombace» de Palerm, i Dra. Flavia Cuzzo, de la Fondazione Biblioteca Benedetto Croce de Nàpols. I esperant no oblidar ningú, també he de mencionar Xavier Vendrell pel seu instint antiquari i els seus amplis coneixements, i Anna Olmedillo per la complicitat i el suport de sempre.

I, finalment, un agraïment també als possibles lectors o futurs consultors d'aquesta monografia, tot esperant que sigui del seu interès i que ajudi a donar visibilitat a un tema tan suggeridor que, fins ara, havia estat poc explorat.

Manuel MANONELLES I TARRAGÓ, abril de 2025,
any del mil·lenari del monestir de Montserrat

ROMA I EL VATICÀ

Com ja s'ha indicat a la introducció, Roma, no sols com a seu de la Càtedra de Pere, sinó també com a epicentre artístic i cultural europeu dels segles XVI al XIX, ha estat —i de fet continua essent— un punt de referència central per a Montserrat; i en aquest cas, ens referim a l'abadia i al santuari primigenis. La seva història, el seu passat, present i futur estan íntimament lligats a Roma, al successor de Pere, però també a la romanitat.

Des dels seus inicis, l'excepcionalitat de Montserrat ha comptat amb la protecció i la promoció de la Santa Seu, i n'és una mostra més que evident el deversall de privilegis i indulgències que històricament li han estat concedits per diversos pontífexs.¹ Com ho fou també, el setembre de 1881, la coronació canònica de la Mare de Déu de Montserrat ordenada per Lleó XIII i la seva proclamació com a patrona de Catalunya. Un reconeixement reiterat en la història que continua fins a l'actualitat, com per exemple l'atorgament per part del papa Francesc de la Rosa d'Or, reconeixement pontifici del més alt nivell, dins el marc de la peregrinació a Roma que organitzà la Confraria de Montserrat amb motiu del seu vuit-cents aniversari l'octubre de 2023.

Però Roma, en la també esmentada condició de capital artística europea, ha estat igualment per a Montserrat un focus de difusió de la seva devoció a través dels elements iconogràfics creats en els reconeguts tallers artístics d'aquesta ciutat. D'una banda, tenim els gravats de temàtica montserratina fets a Roma des del segle XVI, que seran clau per a la difusió d'un model iconogràfic molt determinat que farà conèixer arreu la nostra muntanya santa. Com ho serà també la medallística romana montserratina, que durant tres segles (del XVI al XVIII) produirà un ingent nombre de medalles que estendran la imatge i la devoció a Montserrat *urbi et orbe*.

Montserrat a Roma i Roma a Montserrat són, per tant, moltes coses alhora. És el ressò constant a la capital del catolicisme d'una muntanya i un centre de peregrinació singular. És la presència al cor de la Ciutat Eterna d'una església nacional —Santa Maria de Montserrat— que evolucionarà i canviarà en paral·lel a

1. En seria un exemple el recull d'indulgències editat el 1727 sota el títol: *Bulla Benedicti XIII argumentum: constitutio Smi. D. N. Benedicti Papae XIII per quam confirmantur omnia privilegia, exemptiones, gratiae, indulgentiae & indulta, per praedecessores pontifices singillatim Clementem III, Clementem VI, Bonifacium IX ... concessa abbati & monachis monasterii Beatae Mariae Montis-Serrati...* on es detallen totes les concedides des de Nicolau V (1453) fins a Benet XIII (1724). Se'n localitza una còpia al CRAI-UB. https://cercabib.ub.edu/permalink/34CSUC_UB/13dobig/alma991003293709706708 (accés el 15/03/25).

l'esdevenir històric de la seva *natio* d'origen. Uns canvis que seran institucionals, però que es reflectiran també en la configuració artística del seu temple i en la jerarquia de les seves advocacions. I és, també, una història d'intercanvi de models i corrents estètics i iconogràfics que fa que, com ja hem dit, Montserrat sigui indissociable de la seva *romanitat*.

Disseny original de la façana de Santa Maria de Montserrat de Roma per Volterra, projecte que restà inacabat. Procedent de l'*Insignium Romae Templorum Prospectus*, de Joannis Jacobis de Sandrart, imprès a Nuremberg el 1680. Col·lecció particular.

ROMA

Santa Maria de Montserrat

Comencem amb la que podríem considerar la degana de tots els casos que estudiarem en aquest llibre: l'església de Montserrat de Roma, més coneguda com a Santa Maria de Montserrat i que es troba en la cèntrica i homònima Via di Monserrato, un carrer, al vell centre de la Ciutat Eterna, que connecta Piazza Farnese amb Via dei Banchi Vecchi. La consideració que fem de degana no respon a la seva notable antiguitat, ja que en altres territoris italians podem localitzar casos d'esglésies i capelles montserratines de fundació fins i tot més remota. Ho fem referint-nos a la rellevància que té per la seva localització, la noblesa de la seva arquitectura i especialment per la ja indicada història d'església nacional que durant segles ha exercit a la capital del catolicisme. A més, Roma, com a punt de trobada de tots els devots montserratins que hi passaren, tingué també un paper clau no sols en la difusió internacional del culte a Montserrat, sinó també dels models iconogràfics que des d'allà s'irradiaven arreu,² com veurem més endavant.

L'origen del Montserrat romà es troba al segle XIV. El 1354, quatre anys després del segon Any Sant,³ la catalana Jacoba Ferrandis va fundar un hospital per als pelegrins catalans que viatjaven a Roma que prengué el nom de Sant Nicolau dels Catalans, dotant-lo amb tot el seu patrimoni i governant-lo fins a la mort.⁴ Uns anys més tard, el 1363, la mallorquina Margarida Pau⁵ va crear un hospici similar, per a dones, sota el nom de Santa Margarida dels Catalans.

2. Canalda, 2013, p. 88 i següents.

3. Recordem que el primer any sant o jubileu el va instaurar el papa Bonifaci VIII el 1300. Inicialment se celebraven cada cinquanta anys; amb posterioritat, la periodicitat passà a ser de vint-i-cinc anys.

4. Fernández, 1968, p. 5-8; Ruiz, 2023a.

5. O Margarita Paoli en el nom italianitzat. Fernández, 1968, p. 8-9; Ruiz, 2023a, p. 86.

A finals del segle XV, les dues institucions foren fusionades, segons molts historiadors per ordre del segon papa Borja, Alexandre VI, i sota l'advocació —ara sí— de la Mare de Déu de Montserrat, si bé altres historiadors discrepen de la participació directa d'aquest pontífex sobre la base de la manca de documentació de l'època que ho demostri.⁶ El que sí que és àmpliament conegut és la puixança de la comunitat catalana a Roma durant el mandat dels dos papes Borja, en especial del segon, realitat ben il·lustrada en la coneguda afirmació atribuïda a Bernardino Aquilanus de 1458: «Magna est profecto gloria nationis catalanae diebus nostris: Papa, catalanus; Rex Aragonum et Siciliae, catalanus; vicecancellarius, catalanus; capitaneus ecclesiae, catalanus; generalis ordinis minorum, catalanus.»⁷

Aquesta circumstància explicaria en part la capacitat que aquesta comunitat tingué d'endegar una empresa tan ambiciosa com la de la construcció d'una nova església nacional com la de Montserrat. Fos com fos, el que sí que sabem del cert és que el 23 de juny de 1506 es reuniren quaranta persones notables per a la constitució d'una confraria a Roma sota el patrocini de la Mare de Déu de Montserrat, i que ho feren a «la capella de Sant Nicholau fincada en la casa del hospital dit de Cathalans».⁸

La instauració d'aquesta confraria seria clau per al naixement de l'actual temple i complex de Montserrat. Així, el febrer de 1518, l'arquitecte Antonio da Sangallo rebé un pagament «per sos treballs de fer los designes»,⁹ és a dir, per dur a terme els plànols de la nova església, de manera que poc després s'iniciaren les obres del temple actual, un magnífic exemple del Renaixement tardà romà i la primera església a Roma de nau única, amb tres capelles a cada banda i un extens presbiteri acabat amb absis. A la façana, projectada per Francesco da Volterra el 1588 i que restà inacabada, hi destaca l'escenogràfic conjunt d'un portal coronat per un grup escultòric del romà Carlo Monaldi amb la representació de la Mare de Déu i l'Infant Jesús amb la característica serra enmig d'un conjunt rocós d'evident referència montserratina executat el 1731, conjunt que fou concebut per l'arquitecte

6. Fernández, 1968, p. 9-II.

7. Traduït: «Gran és certament la glòria de la nació catalana en els nostres dies: el papa, un català; el rei d'Aragó i de Sicília, català; el vicecanceller [alt càrrec de la cúria romana], català; el capità de l'Església [cap dels exèrcits pontificis], un català; el general dels franciscans, un català»; Ruiz, 2023a, p. 88, fent menció a una citació de Josep Rius Serra de 1927.

8. Fernández, 1968, p. II.

9. Fernández, 1968, p. 14.

Santa Maria de Montserrat, d'Achille Pinelli, 1834.

Tomaso de Marchis l'any 1726, la traça original del qual es conserva al Museu Nacional d'Art de Catalunya.¹⁰

10. Rivera de las Heras, 2018, p. 27.

Entre 1818 i 1822, el temple fou profundament rehabilitat i redecorat, quelcom que segurament explica el fet que avui en dia la titular del temple, la Verge de Montserrat, no el presideixi i estigui situada en una capella lateral (la primera a la dreta de l'altar), o el fet que alguna altra capella, com la dedicada històricament a la barcelonina santa Eulàlia, canviés d'advocació i avui estigui dedicada a santa Anna.

Una església nacional

Així, doncs, des de la seva creació a finals del segle XV —si bé amb orígens a mitjan XIV— el Montserrat romà esdevingué l'església nacional dels catalans a Roma i, amb el temps, ho fou també dels nacionals de tota la Corona catalanoaragonesa i, per tant, completament separada de l'església i Congregació de Sant Jaume dels Espanyols, que es trobava a la Piazza Navona, és a dir, a poc més de cinc-cents metres de distància l'una de l'altra. Això comportà en el seu moment problemes de caire polític i diplomàtic, especialment a mitjan segle XVII —però també a principis del XVIII—. En el primer cas, fou al voltant de la mal anomenada Guerra dels Segadors que hi hagué forts xocs entre feligresos i partidaris de les diverses *nazioni* (com relaten les cròniques de l'època) que comportaren el desplegament de tropes pontificies per evitar mals majors.¹¹

No és casual, doncs, que fos en el regnat de Felip V que s'iniciés el llarg procés d'unificació de les dues esglésies nacionals (amb hospitals i propietats vinculades) que acabaria essent ratificat per Pius VII el 1807. Un procés, però, que tindria els precedents en el que alguns estudiosos han qualificat de procés de «castellanització»¹² —aleshores sense arribar a la unificació— fomentat ja a partir del 1660 a instàncies directes de Felip IV, procés que comportà també un canvi dels estatuts de la congregació per reforçar-hi la capacitat d'incidència de l'ambaixador espanyol, esdevingut el 1664.

I és per això que avui una petita placa daurada a la porta del temple indica que es tracta de la «Iglesia de Santiago de los Españoles y de Santa María de Montserrat», tot i que la magnífica façana del temple i el nom del carrer apunten cap a una altra direcció.

11. Carrio-Invernizzi, 2008, p. 576-579.

12. Ídem, p. 579-584.

Les representacions de la Mare de Déu de Montserrat

Aquest temple ha comptat amb diverses imatges o representacions de la Mare de Déu de Montserrat en la seva llarga història, algunes de les quals encara avui es troben localitzades en el seu complex. Cal tenir en compte que l'església té annex un edifici conegut com a Palazzo Monserrato on es custodien un arxiu i una biblioteca important, així com rellevants obres d'art, entre les quals un parell d'escultures de Bernini, l'*Ànima beata* i l'*Ànima damnada*. És un palau que, un cop perduda la condició d'hospital de pelegrins, s'utilitza com a residència per a dignitats eclesiàstiques de l'Estat de visita a la ciutat, quelcom recurrent i vinculat lògicament a les activitats dels dignataris amb la cúria romana o a l'assistència a importants cerimònies celebrades per la Santa Seu.

Aquest complex forma part actualment de l'Obra Pia, institució que gestiona l'important patrimoni artístic i immobiliari resultant de la fusió dels béns de les dues esmentades esglésies nacionals i dels hospitals de pelegrins i fundacions annexes. Al capdavant hi ha un governador, que és el titular de l'ambaixada d'Espanya davant la Santa Seu. La creació de l'Obra Pia, però, és més moderna del que s'acostuma a pensar. Fou creada el 1840 com a entitat sense ànim de lucre davant el temor que un procés de desamortització (com el que s'estava vivint a Espanya i en un context de decadència dels Estats Pontificis) acabés amb les propietats d'aquest patrimoni de què gaudia l'Església hispànica, motiu pel qual es va posar paradoxalment sota el paraigua diplomàtic de l'Estat espanyol. L'Estat que havia desamortitzat un immens patrimoni eclesiàstic en el seu territori esdevenia el protector del patrimoni vinculat a l'Església espanyola en terres italianes per tal d'evitar que, eventualment, pogués caure en mans d'una entitat estatal estrangera.

Com dèiem, però, la primera Mare de Déu de Montserrat romana que tenim identificada és la d'una figura de finals del segle XV de la marededeu sedent amb el nen, de marbre i policromada, però sense cap dels atributs clàssics montser-

Primera imatge de la Mare de Déu de Montserrat a Roma, sense cap dels atributs tradicionals. Actualment, es troba en un oratori privat del complex de Montserrat. Marbre policromat, segle XV. Foto: SCL.

VISITES I PRESENTS DE GRANS FAMÍLIES DELS TERRITORIS ITALIANS A MONTSERRAT (SEGLES XVI-XVIII)¹⁸⁴

Un altre element que pot ajudar a entendre l'enorme difusió del culte montserratí en els territoris italians és la llarga llista de visites de notables d'aquests territoris, sobretot prínceps, cardenals i nobles, així com un futur sant, Lluís Gonzaga, en molts casos acompanyats de sumptuosos regals o ofrenes. Una mostra més del gran prestigi i difusió que la Muntanya Santa tenia entre l'elit dels regnes i principats italians, quelcom que —lògicament— hagué de facilitar l'arrelament del seu culte als territoris respectius.

A continuació, doncs, la llista de visites i presents de personalitats i notables provinents dels regnes italians a Montserrat:

- 1518 Duc de Calàbria, visita el monestir i hi presenta un frontal d'altar i dues albes finíssimes.
- 1537 Francesco Maria I della Rovere, duc d'Urbino, visita el santuari i li regala una esplèndida cadena d'or.
- 1557 Princesa de Salern.
- 1559 Vittoria Colonna.
- 1569 Guidobaldo II della Rovere, duc d'Urbino, visita i una almoina important.
- 1582 Visita de Lluís Gonzaga, futur sant.
- 1586 Carles Manuel el Gran de Savoia, visita i almoina generosa, i el 1593 hi transmeté 2.350 ducats.

¹⁸⁴. Albareda i Massot, 2010, p. 315 i següents.

- 1589 Príncep Doria.
- ? Cardenal Colonna, un collar d'or.
 - ? Cosme II de Mèdici, gran duc de Toscana, un frontal i una casulla guarnida amb sis mil pedres fines.
- 1604 Vicenç Gonzaga, duc de Màntua, feu una ofrena de cristall ornat d'or, valorat en dos mil ducats que avui encara es conserva al Museu.¹⁸⁵ El 1606, uns canelobres d'argent, i el 1608, una mitra ornada de pedreria.
- 1607 Cardenal Savio Mellini, un aigüamans d'argent ricament treballat.
- 1609 Cèsar d'Este, duc de Mòdena, un copó d'àgata amb incrustacions d'or i pedres fines.
- 1613 Víctor Amadeu I de Savoia, dues mil lliures.
- 1615 Filibert de Savoia, una credença d'argent.
- 1618 Margarida, esposa de Carles Colonna.
- 1626 Cardenal Francesco Barberini, una casulla de seda brodada i una cadena d'or.
- 1629 Cardenal Agostino Spinola, valuoses almoines.
- 1629 Francesc Maria II della Rovere, duc d'Urbino, visita i un calze d'or.
- 1636 Maria Caterina Farnese, duquessa consort d'Este, un frontal d'altar i altres peces.
- 1664 Cardenal Girolamo Colonna, un collar d'or.
- 1668 Príncep Cosme III de Mèdici, gran duc de la Toscana, visita i obsequi als escolans.
- 1670 Ranuccio II Farnese, príncep de Parma, ofereix ornaments per valor de més de set mil lliures.
- 1710 Marquesa de Montferrat, visita i una papallona d'or esmaltat amb brillants.

¹⁸⁵. Una observació detallada de l'esmentada ofrena ens deixa entreveure, en la inscripció que es troba a la base de la columna, la data de 1605 [MDCV].

BIBLIOGRAFIA GENERAL

- ABBOTTO, Mario Aurelio (2008). *Militello in Val di Catania Nella Storia*. Mascalucia: Edizioni Novecento.
- ALABERN, Mercè (2021). «Iconografia barroca de la Virgen de Montserrat. Nacimiento e implantación de un nuevo modelo iconográfico», a *FENIX ART Blog Historia del Arte*, 3 de desembre. Accessible en línia a: <<https://fenix-art.com/2020/12/03/iconografia-barroca-de-la-virgen-de-montserrat-nacimiento-e-implantacion-de-un-nuevo-modelo-iconografico/>>. [Accés: 9 febrer 2025]
- ALBAREDA, Anselm M. (1928). *Bibliografia dels monjos de Montserrat (segle XVI)*. Montserrat: Monestir de Montserrat.
- ALBAREDA, Anselm M.; MASSOT I MUNTANER, Josep (2010). *Història de Montserrat*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ALTÉS, Francesc Xavier [et. al.] (2003). *La imatge de la Mare de Déu de Montserrat*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ARALDO, Giovanni Francesco (2013). *Relatione d'alcune chiese et compagnia di Napoli 1594-1596. Napoli, Biblioteca del Gesù Nuovo, ms. senza segnatura a cura di Laura Giuliano*. Nàpols: Università degli Studi di Napoli «Federico II». Dipartimento di Discipline Storiche Napoli.
- BALAGUER, Anna M. (1989). «Les medalles montserratines del segle XV». *Acta Numismàtica* [Barcelona: Cymys], núm. 19, p. 167-174.
- (1997). «La medallística montserratina dels segles XV, XVI i XVII. Catalogació i justificació cronològica». *Acta Numismàtica* [Barcelona: Cymys], núm. 27, p. 185-226.
- (2000). «Noves dades sobre la medallística montserratina dels segles XV-XVII». *Acta Numismàtica* [Barcelona: Cymys], núm. 30, p. 145-162.

- (2002) «La medallística montserratina dels segles XVIII-XIX. Catalogació i justificació cronològica». *Acta Numismàtica* [Barcelona: Cymys], núm. 32, p. 159-229.
- BARRIO, Maximiliano (2008). «La Iglesia nacional de la Corona de Aragón en Roma y el poder real en los siglos modernos». *Manuscr. Revista d'Història Moderna* [Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona], núm. 26, p. 135-163.
- BELTRAMI, Silvio (1944) *La chiesa del Monserrato in Novara. Guida storico-artistica compilata sotto gli auspici della confraternita del Gonfalone*, Novara: E. Cattaneo.
- BENITO, E.; BALAGUERÓ, Ll. (1985). «Las medallas de Montserrat de la peste». *Gimbernat. Revista d'Història de la Medicina i de les Ciències de la Salut*, vol. v, p. 55-62.
- BOERO, Stefano (2021). «Distruzioni e rinascite nella storia dei terremoti dell'Italia centro-appenninica (secc. XVII e XVIII)». a *Storicamente. Laboratorio di Storia* [Bolonya: Viella], núm. 17, p. 1-28.
- BOVER, August (2010). «I “Goccus” nei Paesi Catalani e in Sardegna: Un'Evoluzione Parallela». *Insula*, núm. 8 (juliol), p. 21-34.
- BUCH, Josep M. (1974). «Les medalles antigues de Montserrat», *Acta Numismàtica* [Barcelona: Cymys], núm. 4, p. 301-321.
- Butlletí del Santuari de Montserrat* (2023) [Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat], núm. 126, *Montserrat a Roma* (octubre).
- BUTTÀ, Licia (2017). «Siracusa, il Museo Bellomo e la pittura gotica catalana. Note per un racconto storiografico». *Karta*, vol. 2, p. 10-19.
- CANALDA, Sílvia (2012). «Retratos de Nuestra Señora de Montserrat. La mirada tridentina de una imagen de culto medieval». *Mélanges Xavier Barral i Altet* [París], p. 1004-2012.
- (2013). «La imatge barroca de la Mare de Déu de Montserrat: gènesi, circuits i usos». A: *Imatge, devoció i identitat a l'època moderna*. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, p. 79-100.
- (2015). «L'iconografia della Santa Immagine in Santa Maria in Monserrato a Roma: un incontro tra l'identità catalana e castigliana». A: *Identità e rappresentazione. Le chiese nazionali a Roma, 1450-1650*. Roma: Campisano Editore, p. 65-93.

- (2020). «La promoció artística del bisbe de Malta, Tomàs Gargallo († 1614): autoritat, política i devoció». *Manuscrits. Revista d'Història Moderna*, núm. 41, p. 45-68.
- CARRIÓ-INVERNIZZI, Diana (2008). «Los catalanes en Roma y la Iglesia de Santa María de Montserrat (1640-1670)». *Pedralbes, Revista d'Història Moderna* [Barcelona: Edicions Universitat de Barcelona], núm. 28, p. 571-584.
- CAU, Gian Gabriele (2007). «Raffigurato nella predella dell'altare. Lo stemma gentilizio dei Satta nella chiesa di Monserrato a Ozieri». *Voce del Logudoro* [Ozieri], 3 de juny, p. 1-3. Disponible a: <<https://www.premiozieri.it/index.php/indice-arte-8>>. [Accés: 25 març 2025]
- Cenici Storici della Taumaturga Effigie di Santa Maria di Monserrato con l'aggiunta di alcune preci* (1848). Nàpols: Tipografia di Vincenzo Priggiobba.
- CLAVARINO, Margherita (2021). *Miraculous Prints in Early-Modern Emilia-Romagna*. Tesi. Londres: The Warburg Institute School of Advanced Study, University of London. Disponible a: <<https://sas-space.sas.ac.uk/9842/1/Margherita%20Clavarino%27s%20Amended%20PhD%20Thesis.pdf>>. [Accés: 12 març 2025]
- COLOMÉ, Ramon (1911). «La Confraria de Ntra. Sra. de Montserrat». *Revista Montserratina*, p. 651-654.
- CRUSAFONT, Miquel (2024). «Nova esportella de Montserrat». *Acta Numismàtica* [Barcelona: Cymys], núm. 54, p. 191-194.
- DALMAU, Agustí (2005). *El patrimoni d'artistes modernistes a Ripoll*. Ripoll: Ajuntament de Ripoll i Consell Comarcal del Ripollès.
- DE MARCHI, Giulia (2017). «Fabio Rosa benefattore dell'Accademia di San Luca: in ricordo di Olivier Michel accademico benemerito». *Accademia Nazionale di San Luca. Annali delle Arti e degli Archivi. Pittura, Scultura, Architettura*, núm. 3, p. 285-330.
- FAVA, Giorgio (2009). *La Parroquia di Stuffione dalle Origini ai Giorni Nostri. Cinquecento anni di storia*. Mòdena: Artestampa.
- FERNÁNDEZ, Justo (1968). *Santa Maria di Monserrato*. Roma: Marietti.
- FLORIS, Giacomo (2019). *Le Chiese di Lodè. Dal periodo canonico ai gironi nostri. Parrocchia di Lodè*. Bolonya: EtaBeta.

- (2024). *Parrocchia di Sant'Antonio da Padova Lodè (Nu). Storia di una ristrutturazione plurisecolare*. Lodè.
- FORASTÉ, Manuel (1987-1898). «Les primeres medalles de Montserrat». *Acta Numismàtica* [Barcelona: Cymys], núm. 17-18, p. 299-305.
- FRANQUESA, Adalbert M. (1958). *75 anys de patronatge de la Mare de Déu de Montserrat*. Montserrat: Abadia de Montserrat.
- (1994). «El culte a la Mare de Déu de Montserrat a Avellino». *Montserrat. Butlletí del Santuari*, 2a època, núm. 38, gener-abril, p. 41-42.
- GALLERI, Claudio (1996). «Francesco Pinna “Pictor Civitatis Alguerij”». Un dipinto inedito a Villamar e nuove notizie sulla sua attività artistica». *Revista de l'Alguer. Periòdic de Cultura dels Països Catalans*, vol. VII, núm. 7, p. 137-146.
- GIANSEVERO, Uberti (1914). *La Madonna di Monserrato nella Chiesa Prepositurale di Santa Francesca Romana in Milano*. Milà: Tipografia Luigi Oliva.
- GIORDANO GRAMEGNA, Anna (2006). «La chiesa di S. Lucia extra moenia e la committenza viceregia a Palermo tra XVI e XVII secolo». *Lexicon. Storia e Architettura in Sicilia*, núm. 3, p. 7-18. Disponible a: <<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=3741999>>. [Accés: 28 maig 2025]
- LAPLANA, Josep de C. (1992). «La Montserrat d'Acqui Terme. Una mare de Déu blanca i gràcil com una princesa». *Montserrat. Butlletí del Santuari*, 2a època, núm. 32 (gener-abril), p. 24-27.
- (2021). *Montserrat. Mil anys d'art i història*. Barcelona: Angle.
- LAPLANA, Josep de C.; MACIÀ, Teresa (1995). *Nigra Sum. Iconografia de Santa Maria de Montserrat*. Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MANGANO, Sebastiano (2024). *Il Culto della Madonna di Monserrato e la Storia della Chiesa a Lei Dedicada in Catania*. Presa de possessió del nou retor, Raffaele Gulsiano (11 setembre). Disponible a: <<https://www.diocesi.catania.it/diaconato/sites/diocesi.catania.it.diaconato/files/PARROCCHIA%20DI%20MONSERRATO%20DI%20CATANIA%20GRAYSCALE.pdf>>. [Accés: 5 de setembre 2024]

- MANONELLES, Manuel (2023). «La Moreneta blanca al Vaticà». *Catalunya Religió*, núm. 12 (març). Disponible a: <<https://www.catalunyareligio.cat/ca/moreneta-blanca-vatica>>. [Accés: 18 març 2025]
- Manuale per i devoti di Nostra Signora di Monserrato* (1981). 10a ed. Vibo Valentia: Tip. LAGAM di La Rocca & Gambardella.
- MERCADANTE, Salvatore (2020). *Indagine, analisi e catalogazione del patrimonio pittorico delle raccolte ecclesiastiche del Val di Noto UNESCO. Proposta per un sistema museale*. Tesi de doctorat. Palerm: Università degli Studi di Palermo, Ciclo XXXII.
- MESSORI, Marco (2006). *Santuari Beata Vergine delle Grazie. Stuffione di Ravarino. L'Avventura del Restauro*. Modena.
- MICHEL, Geneviève; MICHEL, Olivier (2017). «Fabio Rosa (1681-1753) mémorialiste de son père Francesco Rosa (1638-1687) pittore accademico». *Accademia Nazionale di San Luca. Annali delle Arti e degli Archivi. Pittura, Scultura, Architettura*, núm. 3, p. 277-284.
- Nostra Signora di Monserrato. Notizie Storiche, Preghiere e Gioccus* (1927). Càller: Tipografia S. Giuseppe.
- «Noticias Marianas, Fiestas Montserratinas en Nápoles» (1914). *Revista Monserratina*, any VIII, núm. 3 (març), p. 130-135.
- OLIVA, Anna Maria (2021). «I Catalani a Roma nei XV-XVII secoli». A: SABATÉ, Flocel (ed.). *Ciutats mediterrànies: la mobilitat i el desplaçament de persones. Mediterranean towns: mobility and displacement of people*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 143-156.
- PALACIA, Pilar; RURALI, Elisabetta (2009). *Bellagio center – Villa Serbelloni. A brief history – Breve storia*. Nova York: The Rockefeller Foundation Disponible a: <<https://www.rockefellerfoundation.org/reports/bellagio-center-villa-serbelloni-a-brief-history/>>. [Accés: 27 maig 2025]
- PALAZZOTTO, Pierfrancesco (2021). «Tracce Iberiche nel Nuovo Ordinamento Scientifico del Museo Diocesano di Palermo: gli Arcivescovi, il Palazzo, la Cattedrale». A: *Maggio di Seta. Trame di seta tra la Spagna e Palermo*. Palerm: Palermo University Press, p. 59-74.

- PANI, Marco (2014). *Siurgus Donigala i ceri di Santa Maria di Montserrat*. Ortacesus: Sandhi Edizioni.
- (2021). «Siurgus Donigala, Capitulo 10». A: FOIS, Giovanni Gavino; SERRA, Fabio Manuel. *Ceri e Candeleri di Sardegna. Storia e Tradizione*. S. l.: s. n. [Esglésies: Cooperativa tipografica editoriale Cannelles].
- PEREA, Juan M. (1912). «Frescos descubiertos en la sacristía de la Iglesia Nacional de España en Roma». *Cuadernos de Trabajos de la Escuela Española de Arqueología e Historia en Roma* [CSIC – Escuela Española de Historia y Arqueología (EEHAR)], núm. 110.
- PERRA, Roberto (2020). *La Parrochiale di Santa Maria a Siurgus Donigala (XVI-XVII sec.)*. *Architettura e Vicende Costruttive*. Tesi de grau. Càller: Università degli Studi di Calgari. [Corso di Laurea in Scienze dell'Architettura]
- PERRICONE, Enrico (1913). *Manuale di Preghiere ad uso delle ascrite alle congregazioni di N. S. di Monserrato e del S. Cuore di Gesù con brevi cenni intorno al culto prestato in Palermo alla Madonna di Monserrato*. Palerm: Tip. Francesco Lugaro.
- PLADEVALL, Antoni (2003). *Montserrat natura i esperit*. Barcelona: Generalitat de Catalunya i Edicions 62.
- RIVERA DE LAS HERAS, José Ángel (2018). *La Iglesia Nacional Española de Santiago y Montserrat de Roma*. Roma: Iglesia Nacional Española de Santiago y Montserrat.
- RIZZO, Lina (2008). *Santuario Maria SS. di Monserrato, Scigliano (Cs)*. Soveria Mannelli: GTC, 2008.
- RODRÍGUEZ, José Guillermo (s. d.). *Nuestra Señora de Montserrat. Una Tabla Flamenca de la Virgen de la Montaña en la Villa Canaria de San Andrés y Sauces*. Disponible en línea: <www.lahornacina.com/articuloscanarias17.htm>. [Accés: 14 març 2025]
- ROURE, Damià (2007). *La Biblioteca de Montserrat. Un espai de cultura al llarg dels segles*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- RUIZ, Isabel (2021). «Patrimonio artístico de Santa María de Monserrato de Roma». *Cuadernos Ars Longa* [València: Universitat de València], núm. 10, p. 107-120.

- (2023a). «El Hospital de Nostra Dona de Montserrat de Roma (1519), Testimonio de Piedad e Identidad». *Specula*, núm. 6 (maig), p. 133-165.
 - (2023b). «Imágenes colectivas de la Comunidad de la Corona de Aragón en Roma (siglos XIV-XVI)». *BSAA Arte*, núm. 89, p. 85-106.
 - (2024). «Artistas en la cofradía de Nostra Dona de Montserrat en Roma (1506-1522): algunas pruebas documentales». *Archivo Español de Arte*, vol. 97, núm. 386.
- SANTORO, Daniela (2015). «Il tesoriere e i poveri. La fondazione quattrocentesca dell'ospedale di Santa Maria di Monserrato a Messina». A: *Mediterranean Chronicle*. Vol. 5. *Diavlos*, p. 131-140.
- VITO, Nicosia (1934). *Nostra Signora di Monserrato. Brevi cenni sull'origine e lo sviluppo del culto allà SS. Vergine sotto questo titolo*. Catània: Tip. Giandomolfo F. Monteforte.
- ZANDER, Pietro (2011). *Full of Grace. Crowned Madonnas from the Vatican Basilica*. New Haven: Knights of Colombus Museum. Disponible a: <https://www.kofc.it/pdf/E-Book-Full_of_Grace_Crowend_Madonnas_from_the_Vatican_Basilica/>. [Accés: 12 abril 2025]

Una de les facetes més desconegudes de Montserrat és la seva expansió internacional amb centenars de temples, capelles i altars dedicats a la patrona de Catalunya repartits pels cinc continents. Una devoció que és multisecular ja que, en alguns casos, es remunta als segles XIII-XIV. L'epicentre d'aquesta internacionalització és Itàlia, on es localitzen més d'un centenar de casos per tota la seva geografia. Una presència fascinant, fins ara mai estudiada al detall, que ha generat representacions molt diverses, amb exemples d'altíssim valor artístic pràcticament desconeguts a casa nostra.

Perquè Itàlia ha esdevingut, des de fa temps, la segona llar de la Mare de Déu de Montserrat. I no sols pel gran nombre de localitats on és present, sinó també, i especialment, per tots aquells llocs que se l'han fet pròpia; tant que, en alguns casos, avui en dia és part nuclear de la seva pròpia identitat.

Manuel Manonelles i Tarragó és un politòleg especialitzat en relacions internacionals, amb experiència en el sector diplomàtic, governamental i de la societat civil, que combina amb la docència universitària i més recentment amb la gestió cultural i patrimonial. Col·laborador habitual en mitjans de comunicació, fa recerca en l'àmbit de la història i ha estat comissari de diverses exposicions.

Publicacions de l'Abadia de Montserrat

